

Izvorni znanstveni rad

DUNJA FALIŠEVAC (Zagreb – Filozofski fakultet)

POLONOFILSKI IDEOLOGEMI I MITOLOGEMI U HRVATSKOJ BAROKNOJ KNJIŽEVNOSTI

UDK 821.163.42.09

Tema je ovog članka polonofilstvo – naklonost, ljubav i glorificiranje poljskog naroda, poljske države i svega poljskog u hrvatskoj baroknoj književnosti. Nakon kratkog ekskursa u prošlost, u kojem se opisuje odnos hrvatskih humanista prema poljskoj državi i poljskom narodu, analiziraju se djela dubrovačkih baroknih pjesnika – Ivana Gundulića, Petra Kanavelića i Petra Bogašinića – u kojima se pojavljuju poljske teme. Poljska je tematika najobilatije zastupljena u kanonskom i klasičnom djelu hrvatskog baroka, u Gundulićevu epu *Osman* (ep je nastao u drugom i trećem desetljeću 17. stoljeća), u kojemu se opjevava Hoćimska bitka 1621. godine i pogibija sultana Osmana II. u Carigradu 1622. godine. U Bogašinićevoj epiliju *Beča grada obkruženje od cara Mehmeta i Kara-Mustafe velikoga vezijera* (Linz 1684) i u dvije Kanavelićeve pjesme slavi se Jan Sobieski kao osloboditelj Beča i cijele Evrope od barbara.

Na temelju analizirane poljske građe u navedenim djelima nastoje se pokazati modusi polonofilstva u hrvatskom književnom baroku. Razlozi veličanja i glorificiranja svega što nosi atribut poljsko upravo kod pjesnika dubrovačke regije bili su, s jedne strane, uvjetovani političkim činjenicama (prodiranje Turaka na Balkan, a kasnije i u središnju Evropu, ovisnost Dubrovačke Republike o Turcima), a, s druge strane, polonofilskim motivima izražavale su se željene i utopijske projekcije o vlastitoj državi i narodu. Prema našem shvaćanju polonofilstvo je djelomice proizašlo iz svjesne ili podsvjesne identifikacije Dubrovačke Republike s poljskom državom i poljskim etnikumom.

Proces identifikacije i projekcija željenih predodžbi u sve što je poljsko u dubrovačkoj književnoj kulturi oblikovao se na nekoliko ključnih motiva: na slici i viziji slobodne, aristokratske, velike i slobodne poljske države, na vjeri u poljsku državu kao osloboditeljicu od Turaka, na poljskom katolicizmu, na nevjerici u Evropu kao osloboditeljicu od barbara te na doživljaju Poljske kao plemenite, lijepe i kultivirane zemlje. U analizi sadržaja i opsega pojma polonofilstvo, osim povijesnopolitičkih, konfesionalnih, društvenih i staleških razloga, u obzir se uzimaju oni kulturološki – primjerice sklonost baroka stvaranju utopijskih vizija o društvu – razlozi koji su mogli uvjetovati da se upravo u dubrovačkoj kulturi 17. stoljeća naklonost i ljubav prema svemu što je poljsko razviju do tako širokih razmjera.

UVOD

Proučavanje starije hrvatske književnosti pedesetih i šezdesetih godina 20. stoljeća obilježeno je u hrvatskoj književnoj historiografiji s jedne strane tradicionalnim filologizmom i pozitivizmom, a s druge strane kombolovskim kro-

čeanizmom. Stari pisci hrvatski bili su tako predmetom filoloških i pozitivističkih analiza, a njihova djela izdavala su se u relevantnim kritičkim izdanjima, popraćenima pozitivističkim predgovorima u kojima se prezentirao život pisca, problem ediranja pojedinog teksta, jezik djela, u mnogo manjoj mjeri strukturalna obilježja samih djela, dok su retorički, stilski, poetički, komparativni, pa onda i ideološki i svjetonazorski aspekti djela ostajali gotovo uvijek po strani. Stari pisci cijenili su se već po svojoj starini, koja se smatrala glavnim argumentom u neupitnoj vrijednosti nekog djela za nacionalnu kulturu; s druge strane, estetsko vrednovanje i ocjenjivanje djela starih pisaca bilo je podvrgnuto neprijepornom autoritetu Kombolovih kročeanskih estetskih prosudbi, koje su se smatrale zadnjom riječi struke. U takvoj situaciji status starije hrvatske književnosti bio je obilježen naglašenom glorifikacijom koja je proizlazila iz ideje nacionalnoga digniteta, a s druge strane naglašenim minimaliziranjem kada je bila riječ o autentičnim estetskim vrijednostima. Takvo minoriziranje posebice je obilježilo proučavanje hrvatske barokne književnosti.

Ivan Slamnig jedan je od prvih, ako ne i prvi, povjesničar hrvatske književnosti koji je u našoj sredini poslije II. svjetskog rata s novih, nedogmatskih aspekata istraživao te revalorizirao hrvatski književni barok. Još godine 1964. priredio je antologiju *Hrvatska poezija sedamnaestog stoljeća* (Matica hrvatska, Zagreb 1964), u kojoj je, bez sumnje, izborom znatnog broja pjesama Dživa Bunića Vučića (u antologiju je ušlo 14 Bunićevih pjesama) želio istaknuti estetske vrijednosti dubrovačkog lirika. Izbor baroknih pjesnika Slamnig je popratio relevantnim pogovorom *Neke specifične crte hrvatske barokne poezije*, u kojem je prezentirao generički sastav hrvatske barokne književnosti, istaknuo specifičnu hipertrofiju stila u baroknim tekstovima (raskošna slikovitost, ingeniozna metaforika, končetoznost, intenzitet figura diktacije) te naglasio važnost utjecaja G. B. Marina na hrvatske lirike. Ta studija, kasnije objavljena i u *Disciplini mašte* (Zagreb 1965), znatno je utjecala na njegove učenike – mlađu generaciju proučavatelja hrvatske barokne književnosti.

Međutim, Slamnigov interes za književnost hrvatskoga književnog baroka nije se ograničavao na opis i analizu retoričke razine baroknog teksta. U istoj mjeri zanimali su ga i svjetonazori koje je književnost te epohe predstavljala te je nerijetko nastojao otkriti društvene i idejne korijene tematskih svjetova djela baroknog razdoblja. Nerijetko je u studijama o hrvatskim baroknim piscima isticao uvjetovanost tematike i svjetonazora njihovih djela diktatom Crkve i ozračjem posttridentskih vremena, koja su oblikovala i osjećaj slavenstva:

S druge strane, diktat i presija Crkve značajno djeluju na svu literarnu djelatnost poslije konsolidacije katolicizma na Tridentinskom koncilu, poslije nastupa katoličke reakcije na reformaciju. Kod nas je ta katolička akcija posebno značajna po svom djelovanju na osjećaj slavenstva, po svom stvaranju *baroknog slavizma*. (»Neke specifične crte hrvatske barokne poezije«, u: *Disciplina mašte*, Zagreb 1965, str. 168)

Razmišljanja o društvenim, povijesnim i ideološkim korijenima hrvatske barokne književnosti uvelike su odredila i Slamnigovu interpretaciju Gundulićeva opusa. U pogovoru izboru iz Gundulićeve poezije (Ivan Gundulić: *Izbor*, Matica hrvatska, Zagreb 1964) Slamnig ovako interpretira povijesni svijet *Osmana*:

Koncentriran s jedne strane na mali dubrovački slobodni teritorij i njegov mali patriotizam, Gundulić traži oslonca u sveobuhvatnoj koncepciji patriotizma da bi se ohrabrio prema moćnim susjedima: južnoslavenskih samostalnih država nema, Hrvatska, koja čuva neku formalnu samosvojnost, svedena je na *reliquiae reliquiarum* i samo je Dubrovniku dosta daleki vojni logor u okviru Ugarske. Uspjeh Poljaka, poljskog kraljevića Vladislava, koji pobjeđuje Turke kod Hoćima 1621. i pogibija sultana Osmana 1622. prilikom bune u Carigradu navodi Gundulića da upravo u Poljacima, slavenskom i katoličkom narodu, potraži onu podršku koja mu treba da oduševljenju za slovinsku slobodu dađe ton međunarodne moći. (»Ivan Gundulić«, pogovor u knjizi *Ivan Gundulić. Izbor*, str. 111)

Slamnigov interes za hrvatski književni barok i Ivana Gundulića nije se zaustavio samo na književnopovijesnim i književnoznanstvenim radovima. Gundulić i njegova poezija nerijetko su inspiracija i u njegovu stvaralaštvu, u njegovim pjesničkim tekstovima. U zbirci *Dronta* dvije su pjesme inspirirane Gundulićem: pjesma *Slaga Gunduo o prošastju* intertekstualna je i duhovita citatna polemika modernog pjesnika sa svjetonazorima predstavljenima u *Suzama sina razmetnoga* (»Slaga Gunduo o prošastju/ er što e bilo uvijek stoji,«; »na hipu se brijeme vrti/ to nas spašava od smrti«). Pjesma *Ako li je nešto nešto*, u Gunduliću omiljenim sestinama kao i ona prethodna, moderna je i blago ironična intertekstualna igra s Gundulićevom pjesmom *Od veličanstva Božijeh*, kršćanskom interpretacijom cijelog kozmosa.

Status Gundulića kao klasičnog pjesnika Dubrovačke Republike, njegov svjetonazor dubrovačkog legitimista i patricija, *Osman* kao ep koji oblikuje svjetonazor i utopijske projekcije dubrovačke elite, željene projekcije baroknog slavizma – svi navedeni motivi oblikuju i Slamnigovu radiodramu *Plavkovićev bal na vodi*, s podnaslovom *Slika iz starog Dubrovnika*. U drami lik samog pjesnika Gundulića alias Plavkovića interpretira pjesniku Oraciju Mažibradiću svoj ep (koji naziva *Orhan*) ovako:

Plavković: Slušaj, Oracio! Nisi pomislio, što »Orhan« znači za vlastelu? Mi smo krpica zemlje sa šakom stanovnika među moćnim šapama Lava i Zmaja. Vlastela ne voli da puk toga bude svjestan. A »Orhan« nam kazuje da pripadamo golemom narodu. Mi smo isto s narodom, kakav su moćni Poljaci, i što je onda Venecija? Šaka blata. Osim toga, moramo se i mi nekako boriti protiv Turaka. I evo, u »Orhanu« imamo hvalospjev borbi protiv Turaka, dok im Republika Svetoga Vlaha ustupa dijelove svoga teritorija i onda kad su poraženi. (Ivan Slamnig: *Firentinski capriccio; jedanaest radio-drama*, Rijeka 1987, str. 28)

Slamnigova tumačenja Gundulićeva opusa, njegove analize *Osmana*, razmišljanja o baroknom slavizmu, polonofilstvo kao specifičan barokni osjećaj i politički stav nedvojbeno su – bila sam studentica u njegovim seminarima – utjecali i na moju analizu polonofilstva u hrvatskoj baroknoj književnosti.

I.

Pojava polonofilstva u hrvatskoj književnoj kulturi ponajprije je povezana s klasičnim i kanonskim djelom hrvatske barokne epike, s Gundulićevim *Osmanom* koji opjevava suvremeni povijesni događaj – Hoćimsku bitku 1621. godine i pogibiju mladog sultana Osmana u Carigradu 1622. Već od 19. stoljeća i poljska¹ i hrvatska,² a vrlo često i njemačka slavistika,³ istraživale su brojna pitanja u vezi s poljskom građom u *Osmanu*, a najčešće su se bavile mogućim Gundulićevim izvorima za »poljske« segmente epa kao i odstupanjima od povijesne »istine« u samom epu. Pritom su odgovori na pitanje o vjerodostojnosti poljske građe u epu bili različiti, a kretali su se od tvrdnji o vrlo dobroj pjesnikovoj upućenosti u poljsku povijest pa do tvrdnji o pjesnikovu nepoznavanju poljske povijesti ili pak znatnu odstupanju od povijesnih činjenica u ime pjesničke slobode. Dugo vođena rasprava o mogućim povijesnim izvorima Gundulićeva *Osmana*, pri čemu su pedantno pobrojana sva odstupanja od povijesno provjerenih činjenica, završila je u slijepoj ulici, a kako se pouzdani i točni Gundulićevi povijesni izvori za poljsku građu u epu nisu mogli pronaći, izricane su brojne hipoteze o danas nepoznatim izvorima za podatke o poljskim temama u epu.

No ako bismo i znali točan odgovor na pitanje koje je povijesne izvore Gundulić poznao, oni nam ne bi pružili odgovor na pitanje zašto je upravo na poljskim temama Gundulić izgrađivao svoje afirmativne i emocijama pro-

¹ Od poljskih slavista problematikom poljskih tema u Gundulićevu *Osmanu* bavili su se brojni znanstvenici, od A. Rzażewskog (*Jan Gundulicz i poemat jego 'Osman'*, Biblioteka Warszawska, 1868, I, 414–439) pa sve do J. Rapacke (*Književno-kulturni kontekst poljske recepcije Gundulićeva 'Osmana'*, u knjizi J. Rapacka: *Zaljubljeni u vilu*, Split 1998, str. 165–184).

² Od hrvatskih filologa pitanjem odnosa povijesti i svijeta epa s obzirom na poljske teme bavili su se brojni autori. Ovdje ćemo spomenuti samo studije F. Markovića (*Estetička ocjena Gundulićeva 'Osmana'*, Rad JAZU, 46, 47, 50, 52, Zagreb, 1879–1880), A. Pavića (*O kompoziciji Gundulićeva 'Osmana'*, Zagreb 1879), M. Rešetara (*Gundulićev 'Osman'*, »Bratstvo«, 17, Novi Sad 1932) i S. Musulina (*Poljaci u Gundulićevu 'Osmanu'*, Rad JAZU 281, Zagreb 1950).

³ Primjerice A. Jensen u monografiji *Gundulić und sein Osman*, Göteborg 1900. ili pak O. Makovej u studiji *Beiträge zu den Quellen des Gundulić'schen 'Osman'*, »Archiv für slavische Philologie«, 25, Wien 1903.

žete društvene, političke, povijesne i ideološke koncepcije i vizije. Upravo stoga nas u ovom tekstu neće zanimati odnos *Osmana* a i drugih pjesničkih tekstova s poljskom građom prema povijesnoj istini, nego nešto drugo: zanimat će nas modusi i sadržaji polonofilstva u hrvatskoj baroknoj književnosti i razlozi njihove obilate prisutnosti u književnim tekstovima.

II.

Poljski narod, država, vladajuća elita, poljska povijest i njezina kultura česte su teme hrvatske historiografije i hrvatske književnosti već od epohe humanizma i renesanse, da bi u 17. stoljeću tematiziranje poljskog etnikuma i poljske države doseglo svoj vrhunac. Naklonost, simpatija i ljubav prema svemu poljskom u hrvatskoj književnoj kulturi ima svoje povijesne, političke, konfesionalne i ideološke razloge i opravdanja; no osim povijesnim argumentima, polonofilstvo – osobito u onakvim crtama i u onakvu opsegu u kakvu se ono javlja i oblikuje u 17. stoljeću – treba razumjeti i tumačiti i s aspekta baroknog svjetonazora, koji je bio neobično sklon mitotvornim i utopijskim slikama i predodžbama.

Već od doba humanizma na sve što je poljsko i što nosi atribut poljskog gleda se u hrvatskoj kulturi naglašeno afirmativno, s pozitivnim emocijama. Najpoznatiji hrvatski povjesničari 15. i 17. stoljeća, poput Vinka Pribojevića (druga pol. 15. st. – oko 1530), Mavra Orbinija (pol. 16. st. – 1611) i Ivana Lučića (1604 – 1679) u svojim djelima iznose podatke koji pokazuju njihovo dobro poznavanje poljske geografije i političkog ustrojstva poljske države. U njihovim opisima i komentarima kao stalno mjesto ponavlja se misao da je poljski narod najslavniji među slavenskim plemenima i narodima, da je njegova povijest povijest pobjeda nad neprijateljima, a kao osobine poljskog naroda uvijek se ističu blagost i pobožnost s jedne, a hrabrost na bojnopolju s druge strane. Takvim stavovima o Poljacima začetnik je najstariji od spomenutih historioografa – humanist Vinko Pribojević, koji je u djelu *De origine successibusque Slavorum* (govor je održan na Hvaru 1525, a objavljen je 1532. u Veneciji) prvi oblikovao slavenofilske i polonofilske ideologeme i mitologeme u hrvatskoj kulturi. Pribojević je, kako sam napominje u svojoj knjizi, boravio tri godine u Poljskoj, u Krakovu, tako da su njegove misli i koncepcije o poljskom narodu i poljskoj povijesti plod vlastita iskustva. Osim što je tim djelom postao rodozačetnikom utopijske vizije o veličini, slavi i jedinstvu slavenskih naroda, na brojnim je mjestima svojega govora isticao veličinu i slavu Poljaka i na taj način udario temelje predodžbama o poljskoj državi i etnikumu koje će tijekom 16. i 17. stoljeća proizvoditi brojne polonofilske sadržaje. Pribojević u svojem govoru određuje geografske granice Poljske, ističe njezin ratnički duh, ali i kršćansku pobožnost koja je Poljake učinila »tako blagima, da se u naše vrijeme jedva može naći narod krotkiji od njih.

Prema strancima naime, kako spominje Sabelik i kako sam ja lično iskusio (jer sam proveo kod njih tri godine), vrlo su ljubazni i iskazuju im veliku uslužnost.«⁴ Pribojević spominje i poljskoga kralja Žigmunda, koji »u ovo naše vrijeme vrlo čedno i s mnogo sreće upravlja poljskim kraljevstvom. On je više put hametice porazio vrlo jake tatarske čete [...], on je Vlahe zajedno s Turcima, u kojih pomoć se oni pouzdavahu, pa se bijahu usudili izazivati Poljake na rat, ne samo prisilio, da u žurnom bijegu napuste poljsku zemlju, pošto su izgubili veći dio svoje vojske, nego je prodro u njihovu zemlju i čitavu je opustošio ognjem i mačem. S ličnom vrlinom tako sjajnog vladara spojena je vanredna ratnička odvažnost Poljaka, koji po djedovskoj slavenskoj predaji vole pasti u krvavom boju nego udariti u bijeg pred neprijateljem.«⁵

Pribojevićeve i sveslavenske i polonofilske koncepcije slijedio je M. Orbini u djelu *Il regno degli Slavi* (Pesaro 1601). Na Pribojevićeve slike i predodžbe o slavenskim narodima, a posebice o Poljacima, navezala se Orbinijeva mitotvorna i idealizirana slika o povijesti Slavena kao povijesti jedinstvenog etnikuma. Takvu sliku o Slavenima u Orbinijevu djelu oblikuju brojni opisi hrabrosti, junaštva i pothvata pojedinaca i istaknutih etničkih skupina te njihove intelektualne, fizičke i moralne snage, od mitskog izlaska na povijesnu scenu da po kraja 16. stoljeća. Među slavenskim narodima Poljacima je u Orbinijevu djelu pripalo prvo mjesto.

90 Tako je polonofilstvo tijekom 16. stoljeću postalo općim i gotovo stalnim mjestom u predodžbama i svijesti Hrvata o jednom drugom slavenskom narodu. Osim historioografa, i hrvatski su humanistički pisci, povezani s poljskim humanistima brojnim intelektualnim i kulturnim vezama i osobnim kontaktima, u svojim djelima, najčešće epistolografskim, često progovarali o poljskom narodu i poljskoj državi, i to upravo u kontekstu ideje obrane od Turaka. Za razumijevanje povijesti polonofilske ideje u hrvatskih humanista vrlo je relevantan govor latinskoga pjesnika i prozaika, diplomata u službi raznih vladara, Trogiranina Franje Trankvila Andreisa (1490–1571) *Ad optimates Polonos admonitio* (*Opomena poljskim velikašima*, 1545), apel poljskoj eliti za slogu pred osmanlijskim neprijateljem i spas poljske države, posljednje slobodne slavenske zemlje. U tom govoru Trankvil Andreis, dobar poznavatelj političkih prilika u Poljskoj, poziva poljske velikaše kao ljude ne samo plemenita podrijetla nego i kao »zaštitnike zakona, čuvare pravde, branitelje države, borce za slobodu«, kao ljude mudre i aristokratskoga duha (a za razliku od neumna puka), koji su izvrsno upućeni u funkcioniranje države i politička pitanja, da od svoje domovine odagnaju opasnosti koje prijete poljskoj

⁴ Vinko Pribojević: *O podrijetlu i slavi Slavena*, preveli Veljko Gortan i Pavao Knezović, Zagreb 1997, str. 149.

⁵ Ibid., str. 152.

državi i sačuvaju njezinu slobodu, jer ako se ona izgubi, »propadaju sve ostale radosti«. ⁶ U svojem govoru Trankvil Andreis s oduševljenjem govori o pravednom ustroju poljske države, u kojoj upravo velikaši zajedno s kraljem donose sve važne odluke o upravljanju zemljom. Uzdizanje i veličanje poljske elite, poljske aristokratske »republike«, a u kontekstu opasnosti od Turaka, postat će stalnim mjestom, plodnim ideologemom u književnosti hrvatskoga baroka.

III.

Naklonost, simpatija, ljubav pomiješana s divljenjem i veličanjem poljskog naroda i poljske države, utemeljene tijekom 16. stoljeća, s vremenom se povećavaju i poprimaju nove oblike te dosižu vrhunac već početkom 17. stoljeća, kada se najznačajniji segment hrvatske književne kulture – onaj dubrovačko-dalmatinski počeo konstituirati na poetološkom programu baroka, a pod utjecajem susjedne talijanske književnosti. Pritom se polonofilski motivi i teme ne javljaju više u historiografskim ili historiografiji sličnim žanrovima, nego u izrazito literarnim, fikcionalnim, i to najčešće epskim, narativnim djelima.

Da bi se objasnili i razumjeli afirmativni stavovi i pozitivna energija prema drugom etnikumu, drugoj državi i drugačijoj kulturi u hrvatskoj književnosti 17. stoljeća, moraju se objasniti neke specifičnosti književnih procesa u raznim dijelovima i raznim segmentima hrvatske kulture u 17. stoljeću.

Hrvatska književnost 17. stoljeća ni u poetološkom, ni u generičkom, a ni u stilskom pogledu ne predstavlja korpus djela koja bi bila oblikovana na identičnim programima i s identičnim estetičkim motivacijama. Kao ni po svojem geopolitičkom i državoadministrativnom položaju, tako se ni po književno-kulturnoj formiranosti hrvatske zemlje u 17. stoljeću ne nalaze na identičnom stupnju razvitka. Podijeljen je hrvatski etnikum u 17. stoljeću na četiri držav-nopolitička entiteta: banska Hrvatska, to jest kontinentalni dio zapadne Hrvatske nalazi se pod vlašću Habsburgovaca, sjevernoistočna Hrvatska pod turskom je okupacijom, Dalmacija je pod vlašću Mletačke Republike, a jedini slobodni teritorij predstavlja Dubrovačka Republika, koja jedina od hrvatskih zemalja posjeduje političku i administrativnu autonomiju uz uvjet plaćanja danka Turcima. U svakoj od tih regija književni je život u 17. stoljeću na različitom stupnju razvitka, odnosno poetološki programi koji obilježuju književnu produkciju pojedine regije uvelike se razlikuju. Pa dok se u regiji koja

⁶ Trankvil Andronik Dalmatinac: *Opomena poljskim velikašima*, u knjizi: *Govori protiv Turaka*, preveo i uredio V. Gligo, Split 1983, str. 265–308.

se nalazi pod turskom okupacijom o književnosti može govoriti samo uvjetno, dok se u kontinentalnoj Hrvatskoj oblikuje književna produkcija koja samo jednim dijelom nastaje pod utjecajem baroknih strujanja, a u većem dijelu korpusa nasljeđuje srednjovjekovne oblike i teme, dok u dalmatinskoj regiji nakon renesansnog uzleta književni život zamire, jedino se u dubrovačkoj regiji u 17. stoljeću književnost razvija pod neposrednim utjecajem novih poetičkih programa koji su od druge polovice 16. stoljeća zahvatili talijansku književnu kulturu. Tako već na početku 17. stoljeća nastaju u dubrovačkom segmentu hrvatske književnosti djela žanrovski inovativna (religiozna poema, senzualna ljubavna lirika, libretistička drama, ep sa suvremenom povijesnom tematikom), koja često oblikuju – u odnosu na renesansu – novu sliku svijeta i predstavljaju inovativne svjetonazore, a njihov je stil naglašeno barokni (hipertrofija stila, *stile acuto*, barokna metaforika i svakovrsno ukrašavanje). Jednom riječju, jedino se u dubrovačkom segmentu hrvatska književnost oblikuje na moderan, barokni način, s naglašeno estetičkim motivacijama, razvijajući se već više od jednog i pol stoljeća (humanizam, renesansa) dinamikom i ritmom književnopovijesnih, poetoloških i stilskih mijena susjedne Italije. I upravo će u tom segmentu hrvatske književnosti u razdoblju baroka polonofilstvo kao pogled na povijesni svijet i suvremenu zbilju, ali isto tako i kao ideološki program i kao mitotvorna utopija, doći do punog izražaja.

92 Proširenje sadržaja pojma polonofilstvo i njegovo prepletanje s raznorodnim ideološkim, društvenim, političkim, ali i mitotvornim i utopijskim programima u 17. stoljeću u hrvatskoj književnoj kulturi uvjetovano je i unutarknjiževnim i izvanknjiževnim razlozima. Od unutarknjiževnih razloga na prvom mjestu treba spomenuti činjenicu da se poljske teme u razdoblju baroka obrađuju češće u fikcionalnim ili barem djelomice fikcionalnim djelima, a ne više u historiografskim žanrovima. Doduše, teško je zanimovati da su barokni povijesni ep ili barokna pohvalnica bili oslobođeni obaveze barem djelomične istinitosti u oblikovanju tematskih svjetova, ali im je barokna poetika davala pravo na određeni stupanj fikcionalnosti, pa je takva norma omogućivala brojna odstupanja od povijesnim izvorima i dokumentima provjerene »istine«, a to je pak omogućilo raznim mitotvornim i utopijskim predodžbama da legitimno uđu u predstavljeni svijet književnog djela.

U oblikovanju polonofilskih ideologema i mitologema među hrvatskim baroknim djelima i po kronologiji i po značenju i po razvedenoj slici prvenstvo pripada *Osmanu* Ivana Gundulića (1589–1638). To klasično i kanonsko djelo hrvatske barokne književnosti, koje je nastalo neposredno nakon povijesnih događaja koje opisuje (pretpostavlja se da je Gundulić ep pisao do svoje smrti),⁷ strukturirano kao povijesno-viteško-romantični ep, opjevava događaje iz

⁷ *Osman* nije objavljen za Gundulićeva života. Prvo izdanje *Osmana* objavljeno je u Dubrovniku 1826. godine. Kritičko izdanje *Osmana* objavljeno je u Zagrebu 1938. godine (priredio Đ. Körbler, pregledao M. Rešetar).

suvremene povijesnopolitičke zbilje: Hoćimsku bitku i pogibiju mladog sultana Osmana II, temu koja je, razumljivo, bila čestom temom i poljske epike.⁸

Osim Hoćimske bitke 1621. godine, još je jedna povijesna tema zaokupljala hrvatske barokne pjesnike: bila je to turska opsada Beča 1683. godine, događaj koji je kršćanskoj Evropi ulio vjeru u mogućnost obrane od Turaka. Taj će događaj u nevelikom epu *Beča grada obkruženje od cara Mehmeta i Kara-Mustafe velikoga vezijera* (Linz 1684; prošireno izdanje Padova 1685.) opjevati Dubrovčanin Petar Bogašinović (oko 1625–1700), a Janu Sobieskom nekoliko će končetoznih, epski koncipiranih pohvalnica uputiti Korčulanin Petar Kanavelić (1637–1719), pisac mnogostrukim vezama povezan s Dubrovačkom Republikom i književnik čiji je opus pod neposrednim utjecajem dubrovačke književnosti. U prikazivanju opsade Beča navedeni pjesnici glavnu ulogu, ulogu osloboditelja i obranitelja Evrope i kršćanstva od barbara, dodjeljuju poljskom kralju Janu Sobieskom.

Izvan dubrovačke regije, na drugim područjima hrvatskih zemalja, poljske se teme uglavnom nisu opjevala. Iznimka je jedino povijesna drama *Osmanšćica* (Rim 1631) Šibenčanina i isusovca Ivana Tomka Mrnavića (1580–1637), koja obrađuje temu identičnu onoj koju je u *Osmanu* opjevao Ivan Gundulić. Međutim, u središtu je Mrnavićeve drame pogibija sultana Osmana II, a Hoćimska bitka obrađena je kao relativno epizodna radnja. Pritom tema poljskog naroda i poljske države nije šibenskom dramatičaru podloga za oblikovanje bilo kakvih polonofilskih ideologema i mitologema.

IV.

Analiza ideologema i mitologema u baroknim djelima koja obrađuju poljske teme pokazuje da sadržaj pojma polonofilstvo nije u navedenim djelima jedinstven. Taj je pojam zapremio najviše sadržaja i značenja u Gundulićevu *Osmanu*, dok je u djelu Petra Bogašinovića i Petra Kanavelića predstavljen u suženu opsegu.

Poljska tematika obaseže u Gundulićevu *Osmanu* veći broj pjevanja (djelomice I. pjevanje, III, IV, V, VI, IX, X, XI. pjevanje) te se pripovjedačev odnos prema Pojskoj, poljskom narodu, poljskoj državi, poljskoj povijesti i poljskoj kulturi iz tih pjevanja može vrlo jasno odčitati.

Jedan od najjače istaknutih polonofilskih motiva povezan je s opisom i prikazivanjem kraljevića Vladislava: on se hvali i veliča ne samo kao hrabar

⁸ O Hoćimskoj bitki u hrvatskoj i u poljskoj epici usp. J. Rapacka: *Književno-kulturni kontekst poljske recepcije Gundulićeva 'Osmana'*, u knjizi *Zaljubljeni u vilu*, Split 1998, str. 165–174.

ratnik i glavni pobjednik nad Turcima nego i kao potomak najplemenitijega roda koji je u srodstvu s brojnim evropskim vladarima, a isto se tako on prikazuje kao kršćanski vitez (scena oslobađanja Sokolice iz X. pjevanja). Najčešće metafore kojima se Vladislav atribuiraju jesu »svijetlo sunce«, »sivi sokol od Sjevera« koji je rođen da postane vladar cijeloga svijeta, štoviše, njegovoj »svemoći« jedan svijet neće biti dosta. Vladislav kao božanski čovjek i kršćanski vitez jedini se od svih vladara mogao suprotstaviti Turcima i obraniti kršćanski svijet od barbara. Idealizirana slika Vladislavova u epu utoliko se više ističe jer je izgrađena na opoziciji prema mladom sultanu Osmanu. Jednom riječju, oko kraljevića Vladislava gradi se u *Osmanu* najveći broj polonofilskih mitologema: on je onaj božanski, bogoliki barokni čovjek koji daleko nadvisuje obične ljude te jedini može pobijediti zlo. Upravo stoga njegov se lik metaforizira pojmovima koji označuju sunce, nebesko ili svjetlost.

U epu se često veliča i suvremeni vladar Zigmund III. (kojega Gundulić naziv Šišman) kao i poljski vladari iz prošlosti (u opisu kraljeva dvora i galerije kipova poljskih kraljeva u X. pjevanju). Uz poljske vladare najčešće se povezuje atribucija čuvara poljske slobode i poštovatelja zakona, pravde i pravednosti koji su uvijek zajedno s aristokracijom donosili pravedne odluke u državnim pitanjima. Argumentacija o veličini i značenju poljske države na osnovi povijesnoga kontinuiteta legitimne vlasti, humanistička u svojim temeljima, često naglašavana u *Osmanu*, jasan je znak ranonovovjekovnoga povijesnog mišljenja o državi.

U *Osmanu* se, a u direktnoj vezi s polonofilskim motivima, oblikuju i vrlo jasne geopolitičke i vojnostrateške koncepcije o suvremenom povijesnom svijetu. U X. pjevanju, radnja kojeg se događa na godišnjicu Hoćimske bitke, »mlad gospodičić« pjeva o toj bitki te daje lijep opis prošlogodišnjih događaja kada su se na glas o osmanlijskoj vojni skupili svi poljski vojvode i plemići na obranu. Pjesma mladoga gospodina izvor je brojnih polonofilskih ideologema i mitologema: u njoj se apostrofira kraljević Vladislav da skupi poljsku vojnu elitu koja će protjerati Turke iz svih kršćanskih zemalja, a kroz katalog poljske vojske oblikuje se misao o elitističkoj strukturi poljskog društva. Misao o elitizmu poljske vojske još više dolazi do izražaja u opoziciji s turskom vojskom, koja je sastavljena od vojnika neplemenita podrijetla. Posebno se u navedenoj pjesmi apostrofira Albert Stanislaw Radziwiłł, potomak stare litavske kneževske obitelji, kojega pripovjedač atribuiraju kao budućeg osloboditelja balkanskih zemalja od Turaka te ga poziva da utvrdi poljsku vlast u srpskim, raškim i bugarskim zemljama. Za razliku od mitotvornih predodžbi kojima pripovjedač oprema lik kraljevića Vladislava, poljska aristokratska elita opisana je na temelju realnijih političkih procjena uloge tog staleža u strukturi poljske države. Za pripovjedača epa poljska je društvena elita »čeljad svijetla i kriporna, / u slobodi ka boravi, / druge uzde ter ne pozna/ neg ku sebi sama stavi«. U predodžbu poljskoga plemstva kao slobodnog staleža koji sam sebi donosi zakone ugrađena je Gundulićeva koncepcija o značenju i ulozi plemstva u vlastitoj

aristokratskoj republici, a u skladu s ranonovovjekovnom staleškom paradigmom.

Gundulićeve realpolitičke koncepcije o poljskoj državi, njezinoj ulozi u svjetskoj politici i o njezinu mjestu u Evropi najbolje otkriva govor Ali-paše prilikom audijencije kod poljskoga kralja, kojom zgodom taj sultanov velikodostojnik moli, ali i argumentirano objašnjava, zašto Poljaci moraju sklopiti s Turcima primirje (IX. pjevanje). Nakon udvornih komplimenata poljskom kralju, kojemu je barokna miljenica fortuna iznimno sklona (»er pod suncom krune nije/ ku čes gleda toli mnoga«), Ali-paša sultanovu želju za primirjem objašnjava čudom (»čudno čudo što se vijeku/ do današnji dan ne zgodi«) jer »svemogući car od cara« do sada još nikoga nije molio za mir. Isto tako, sudbinskim razlozima obrazlaže Ali-paša da između Poljaka i Turaka mora vladati mir:

A i kletva hoće teška,
a i tako suđeno je
da turačka kruna i leška
u vječnomu miru stoje.

Osman, XI. pjev., 569–572

U svojem govoru paša još se na jednom mjestu koristi iracionalnim argumentom kao dokazom Poljacima da sklope mir. Riječ je o omiljenom i u baroku proširenom emblemu, o kotaču sudbine:

Ali sreća dugo vrijeme
na jednom mjesti vik ne stane;
nekrepka se kaže svijeme:
s kim zamrkne, ne osvane.

Osman, XI. pjev., 645–648

U svojem govoru Ali-paša naglašava da je poljski narod »svoje kraljevstvo obzidao svojim prsima«, da je to narod koji je »rođen na vladanje«, a da Poljake »ni u stara ni u sadašnja vremena neprijatelj nije mogao pobijediti« te da su upravo Poljaci »u sukobu s carem oteli iz njegovih ruku ostatak svijeta«. Ovako se paša obraća Poljacima:

Er što ne uze car ostala
sva kraljevstva od krstjana,
vaša je slava, vaša je hvala,
vi ste bili njih obrana.

Osman, IX. pjev., 621–624

No, osim ovakvih, općih mjesta, oblikovanih u skladu s baroknom težnjom stvaranju svakovrsnih mitologema, ostali dio Ali-pašina govora izraz je realnih procjena poljske unutarnje i vanjske politike. Paša, primjerice, argumen-

tirano obrazlaže zašto se Poljaci, nastave li ratovati s Turcima, ne bi mogli pouzdati u pomoć svojih saveznika, njemačkog i španjolskog cara, kao što logično uvjerava poljskoga kralja da ne bi mogao namaknuti ni dovoljno novih vojnika ni dovoljno novca za takve ratove. Paša poljskoga kralja podsjeća i na sukobe sa švedskom krunom te ga nagovara da od bratučeda Gustava uzme što mu je ovaj nepravedno oteo; isto tako, sugerira mu da pošalje kraljevića Vladislava na istok, na granicu moskovskoga carstva kako bi i tamošnje države podvrgao pod svoju vlast. Taj govor jasan je dokaz da je u oblikovanju svoje slike o Poljacima i poljskoj politici Gundulić bio isto toliko realan političar kao i pjesnik koji je kroz poljske motive i teme izražavao vlastite željene političke koncepcije.

Na više mjesta u epu pripovjedač komentira poljsko državno uređenje kao aristokratsko, naglašavajući da kralj nema ovlasti bez odluke aristokracije; posebno se ističe da je Poljska izrazito pravna aristokratska država, u kojoj je kralj *primus inter pares*. Omjereni o historiografske procjene stanja u poljskoj državi na početku 17. stoljeća, o shvaćanja koja govore o gašenju reformatorskih tendencija šljahte kao i o strahu šljahte od apsolutizma kraljevske vlasti,⁹ Gundulićevi stavovi pokazuju se naglašeno idealizirani te ih možemo smatrati projekcijom vlastitih željenih shvaćanja o ustroju države. Takvi stavovi još više dolaze do izražaja pri opisu goblena koji ukrašavaju kraljevski dvorac u Varšavi i na kojima je prikazana prošlogodišnja Hoćimska bitka. Taj je opis katalog poljske vojske koji svakim pojedinim motivom ističe elitizam poljskog društva (XI. pjevanje).

96

Ali u nebu razvedrenu
prije bi zbrojil sitne zvijezde
neg vojevode po imenu
ki za ovijem opet jezde;
er nije u poljskoj zemlji toga
mjesta mala ni velika
ko vojevodu ne ima svoga
i osobna plemenika.

I svi, er hoće toj zakoni,
od kraljevstva za obranu
kad vojuje kralj, i oni
trijebi na boj da ustanu.

Tim četami koje slide
svjetlje slike tkalac poda;
svi bo u njih ki se vide
plemići su i gospoda.

Osman, XI. pjevanje, 289–304

⁹ Usp. o tome: M. Tymowski: *Kratka povijest Poljske*, Zagreb 1999, str. 60.

Svi ti pripovjedačevi komentari kojima se hvali i veliča Poljska kao aristokratska republika govore o tome da je sam Gundulić svoje ideje i koncepcije o idealnoj državi projicirao u poljsku državu te da je takvim stavovima zagovarao i aristokratsko uređenje vlastite domovine – Dubrovačke Republike. Pri opisu kipova poljskih vladara (X. pjevanje) jasno se razabire da je iz poljske povijesti Gundulić istaknuo one vladare koji su zaslužni za konstituiranje poljske države s jedne strane i one koji su se borili za poljsku samostalnost s druge, što pokazuje njegovo dobro poznavanje renesansne i postrenesansne političke misli, zaokupljene najvažnijom od svih ljudskih tvorevina u okviru koje se odvija politika kao djelatnost – državom.

Vjerski život Poljaka, njihova religioznost i privrženost katolicizmu nisu česti motivi u *Osmanu*, iako se u književnoj historiografiji nerijetko isticalo da je Gundulićevo polonofilstvo katolički obojeno. Na jednom jedinom mjestu u epskom se svijetu *Osmana* izrijekom povijesna zbilja dovodi u vezu s kršćanskom eshatologijom: riječ je o epizodi Hoćimske bitke u kojoj se pripovijeda o pustinjaku Blažu¹⁰ koji je protiv Turaka ratovao s raspetim križem i molitvama, a ne s oružjem u ruci (XI. pjevanje). Gundulićeva kršćanska uvjerenja, međutim, mnogo jasnije dolaze do izražaja u pripovjedačevim komentarima koji negativno kvalificiraju one aspekte turske države koji proizlaze iz muhamedanstva (primjerice, završetak epa: »Vid', prokleti Mahumete,/ ti ki u sablju zakon složi,/ da nathode ljudske svjete/ svemogući sudi božji«).

Na nekoliko mjesta u epu hvali se i veliča poljska povijest, a isto tako pripovjedač se u razvedenim baroknim opisima divi poljskoj kulturi, ljepoti poljskih kraljevskih zdanja, izražajnosti poljske skulpture i umijeću izrade goblena (X. i XI. pjevanje).

Kako je analiza nastojala pokazati, *Osman* nudi s jedne strane realpolitički opis poljske države, a s druge strane ep svjedoči o tome da je u slike i predodžbe o poljskoj državi i Poljacima Gundulić unio brojne utopijske i mitotvorne motive.

Korčulanin Petar Kanavelić nakon pobjede kršćana pod Bečom uputio je Janu Sobieskom nekoliko poslanica-pohvalnica. U prvoj pjesmi, vrlo artificijelno i končetožno oblikovanoj, koja nosi naslov: *Pjesan slavnomu kralju poljačkomu Ivanu Sobieski, Turaka predobitniku i Beča obranitelju*,¹¹ nakon opisa turskih namjera da osvoje Beč i cijelu Evropu, uz demoniziranje i sotoniziranje osmanlijske vojske i njihovih nedjela, slavi se Jan Sobieski koji je svojom odvažnošću i hrabrošću promijenio odnos sila između kršćana i muhame-

¹⁰ Sveti Blaž ili Vlaho patron je i zaštitnik grada Dubrovnika.

¹¹ Pjesma, koja nije objavljena za Kanavelićeva života, datirana je »calendis novembris 1683«. Tiskana je u Dubrovniku 1830. godine.

danaca i učinio da se do tada nepobjediva turska sila i vojna premoć uništi. Protiv njegove sile i snage turska vojska ne može se obraniti, njegova je »ruka jaka/ munja ognjena, trijes nebeski«. Naglašava se da je sama sudbina odlučila da poljska vojska pod zapovjedništvom Jana Sobieskog pobijedi. Ako u borbi nema Sobieskog, turska će nepobjediva vojska osvojiti cijelu kršćansku Evropu; ali kada se on združi s kršćanima, za Turke nema nade. Jan Sobieski predstavljen je u pjesmi kao junak »kojemu sja sunce sred obraza« i koji »ima sreću u vedrom čelu«. Pripovjedač, dakle, pobjedu Jana Sobieskoga argumentira baroknom fortunom, kao pobjedu svjetlonosnog, božanskog čovjeka.¹² Osim Sobieskog, veliča se i poljska vojna elita koja se s kraljem Janom zajedno borila. Na kraju pjesme slavi se poljska kruna, koja je pobjedom nad neprijateljem osvojila ime branitelja kršćanske vjere te se izriče da je slava poljskoga kralja upisana na nebesima, da je sam grad Beč svojem kralju uzeo lovorike i predao je Sobieskom. Svojom pobjedom Jan Sobieski podijelio je svijet na dva dijela:

Glasovita s tebe Austria
Dragu slobod mirna uživa,
A raskošna Italija
U pokoju svom počiva.
S tebe plačni vijek gvozdeni
Prima istočna zemlja kleta,
A veseli i zlaćeni
Sva zapadna strana od svijeta.

98

Kako se vidi iz citiranih stihova, korčulanski pjesnik Janu Sobieskom namjenjuje ulogu osloboditelja i donositelja mira i spokoja kršćanskoj Evropi. Kao i Gundulić, i Kanavelić spas od Turaka traži i vidi u Poljacima, a ne u zapadnoevropskim državama. Motivom istoka (*istočna zemlja kleta*) i zapada u pjesmi se između ta dva dijela svijeta uspostavlja jasna politička granica: ta će granica u svijesti Evropljana od 17. stoljeća postati nepremostiva diobena linija dviju civilizacija. Namjenjujući Evropi budućnost u skladu s mitom o zlatnim vremenima, Kanavelić svjedoči da su njegova geopolitička i kulturološka razmišljanja utemeljena na antičkoj predodžbi i mitu-utopiji o zlatnom dobu koje će upravo Sobieski ostvariti. Takva Kanavelićeva podjela svijeta na zapad i istok proizvodi u pohvalnici-epiliju i militantnije tonove, takve kakvih u Gundulića nema: Jan Sobieski poziva se da pali, plijeni, siječe i hara sve što je tursko dokle god sultan i Osmanlijsko Carstvo ne budu posve poraženi i uništeni, poziva se poljski kralj da satre sve istočne krajeve, da dođe sve do Carigrada i

¹² Usp. o božanskom junaku u A. Angyal: *Die slawische Barockwelt*, Leipzig 1961.

Meke, gdje leži »kleti Muhamed« te da otme ona sveta mjesta gdje je Isus podnio muke. Taj poziv na obnovljenu križarsku vojnu, na osvetnički rat, poziv da se i u turskoj zemlji uspostavi kršćanska vjera, usklik na kraju 17. stoljeća nedvojbeno pokazuje da je polonofilstvo ispod Kanavelićeva pera zadobilo obilježja bojnoga pokliča i militantnoga katolicizma, da se od utopijskih slavenskih, balkanskih, istočnoevropskih vizija prometnulo u bojni poklič na osvajački rat. Jednom riječju, polonofilski ideologemi, veličanje poljskog vladara pobjednika u bitki kod Beča u Kanavelića se spojilo s geopolitičkim koncepcijama velike, sretno i uljudene Evrope i kršćanstva kao svjetske religije.

Druga Kanavelićeva pohvalnica Janu Sobieskom s naslovom *Pjesan II. u pohvale istoga kralja Ivana Sobieski*¹³ mnogo je umjerenija u svojim ideološkim i geopolitičkim koncepcijama. U njoj se Jan Sobieski atribuirao kao pobjednik »nevjernika ognjevit«a, vojske »prokletoga Kara-Mustafe« te se poziva da protjera turski narod iz Evrope, oslobodi križ i sve tužne kršćane, jer je njega samo nebo odredilo za to slavno djelo. Takav stav prema Janu Sobieskom obrazlaže pjesnik iracionalnim, nadnaravnim motivima – konkretno starim proročanstvom:

Proročanstva od Poljaka
jesu: cara istočnoga
da ima strti ruka jaka
od kraljevstva slovinskoga.

99

Kanavelićeve pjesme o opsadi Beča razlikuju se od brojnih zapadnoevropskih, ponajprije talijanskih pjesama koje su opjevala isti događaj. Naime, jedino korčulanski pjesnik pjeva samo o poljskom kralju ističući njegovo slavensko podrijetlo i pripisujući mu glavnu ulogu u obrani Beča, a zanemaruje ulogu moćnoga habsburškog cara Leopolda I. u tom događaju.

I jednu končetoznu i artificijelno oblikovanu odu, pisanu talijanskim jezikom, posvetio je Petar Kanavelić Ivanu Sobieskom. Pjesma je oblikovana kao apostrofa slikaru Benediktu Stojkoviću da slikom ovjekovječi pobjedu nad Turcima kod Beča, a nosi naslov *S'invita L'Illustrissimo Signor Benedetto Staij pitore eruditissimo in Ragusa a dipingere in un quadro la liberazione di Vienna*.¹⁴ Pjesma sugerira slikaru kako da oslika taj događaj; no u toj pjesmi poljski kralj ne zauzima mjesto glavnog junaka u obrani, a glavna je misao pjesme veličanje kršćanstva u obrani Beča.

¹³ Ni ova pjesma nije objavljena za autorova života, nego tek u 19. stoljeću (»Slovinac«, III, br. 18, 1880. godine).

¹⁴ Pjesma, prepisivana više puta, objavljena je u Dubrovniku tek 1850. godine.

Dubrovački pjesnik Petar Bogašinović također slavi Jana Sobieskog u svojem epiliju *Beča grada obkruženje od cara Mehmeta i Kara-Mustafe velikog vezijera*. Jan Sobieski u epiliju je atribuiran kao »glava« zduženih kršćana u obrani Beča od Turaka: »glavu od svih česar stavi/ svijetla kralja poljačkoga/ da on vojsku svu upravi/ za slobodu grada svoga«. U govoru braniteljima Beča Jan Sobieski zaklinje vojnike da zbog vjere i slobode kršćanstva pođu i u smrt. Lik poljskoga kralja povezuje se s kršćanstvom: svjedoči o tome epizoda koja pripovijeda kako je poljski kralj veziru oteo turski stijeg i poslao ga papi, koji je tada postavio njegovu sliku u Rimu i na njoj napisao da je Sobieski »krstjanski obranitelj«. Bogašinovićevo polonofilstvo, kako se razabire, izgrađeno je na liku poljskoga kralja, obranitelja Beča, pri čemu se njegov lik dovodi u usku vezu s papom kao glavom katoličke Evrope. Za razliku od Gundulića koji svoje polonofilstvo nije vezao uz prostor zapadne Evrope, Petar Bogašinović na kraju stoljeća takvu vezu uspostavlja, što je zasigurno znak promijenjenih političkih koncepcija Dubrovčana u odnosu na zapadnoevropske vojnostrateške planove i ciljeve.

Simboli, amblemi, metaforika, atribucija i končetozne sintagme pokazuju da su i Petar Bogašinović, a osobito Petar Kanavelić lik Jana Sobieskog oblikovali u skladu s baroknim mitologemom o uzvišenom čovjeku, bogolikom junaku, koji posjeduje božanske osobine, nadilazeći obične ljude te da su mu namijenili ulogu ostvaritelja svojih brojnih željenih geopolitičkih i kršćansko-religijskih stavova.

100

V.

Za razliku od epohe humanizma, u kojoj su između poljskih i hrvatskih humanista bile uspostavljene ponajprije kulturne i književne veze, odnos Hrvata prema Poljacima i Poljskoj u 17. stoljeću poprimio je nove karakteristike i novo značenje.

Analiza djela s poljskim temama u hrvatskoj baroknoj književnosti pokazuju da ona izražavaju raznolika shvaćanja poljske države i poljskog naroda, uopće svega što je poljsko te da na temelju takvih predodžbi stvaraju različite module polonofilstva. Pritom upada u oči da poljske teme obrađuju ponajprije pjesnici dubrovačkoga književnoga kruga.

Interes za poljske teme, oblikovanje književnih djela na polonofilskim ideologemima i mitologemima upravo na području Dubrovnika, izrazita naklonost prema poljskoj kruni, državi i vojsci u dubrovačkoj kulturi 17. stoljeća – sve to može se, barem djelomice, objasniti specifičnim položajem i statusom Dubrovačke Republike. Aristokratska, katolička, autonomna Dubrovačka Republika u određenom je stupnju ovisila o Porti i Osmanlijskom Carstvu: ne samo da su Dubrovčani Porti plaćali godišnji danak kao uvjet svoje slobode nego je i njihova vanjska politika, kao i trgovina, uvelike ovisila o interesima turske

države. Što se tiče vojnih pitanja i protuturske obrane, Dubrovčani nisu smjeli ratovati protiv Turaka niti bilo kojoj kršćanskoj vojsci slati pomoć, dakle njihove su ruke s obzirom na protutursku obranu Evrope bile vezane.¹⁵

Takav položaj Dubrovačke Republike, logično, izazivao je i proizvodio brojne frustracije koje su se kompenzirale proizvođenjem raznolikih obrambenih mehanizma, od kojih je polonofilstvo, projiciranje željenih političkih, konfesionalnih, društvenih i ideoloških predodžbi u poljsku državu i poljski narod bilo vrlo produktivno. Prema tome, povijesnopolitički kontekst sedamnaestostoljetne Dubrovačke Republike ona je osnovica iz koje se rodilo polonofilstvo, odnosno ono žarište iz kojeg je niknula ne samo sklonost prema svemu što je poljsko nego i linija identifikacije Dubrovnika i Dubrovčana s velikom poljskom državom, Poljacima, poljskom krunom i oružjem, poljskim slavenstvom i katolicizmom.

Osim navedenih činjenica, oblikovanju polonofilstva u dubrovačkoj književnosti 17. stoljeća pridonijela je uvelike i politička situacija – konkretno, osmanlijsko osvajanje Balkana i njihov prodor prema centralnoj Evropi. Pritom je upravo reakcija Dubrovčana karakterisitčna i na izvjestan način atipična. Činjenica je, naime, da je opasnost od Turaka proizvela u svijesti zapadnoevropskih naroda krajem 16. i u 17. stoljeću svojevrzni evropocentrizam, vjeru da će ujedinjeni evropski narodi spasiti Evropu od pogana. Sukob s Turcima, koji su od malog stepskog naroda u Maloj Aziji postali velesila kroz više stoljeća te na temelju svojeg vjerskog fanatizma, ratne tehnike i oblika vladavine (autokratska centralistička vladavina) osvojili prevlast nad evropskim narodima, tek je ta politička činjenica proizvela rudimentaran općeevropski osjećaj identiteta.¹⁶ Za Gundulića, međutim, taj općeevropski osjećaj identiteta ne postoji; njegov je osjećaj identiteta polonoslavenski, u manjoj mjeri sveslavenski, dakle istočnoslavenski i zapadnoslavenski. Za pjesnika *Osmana* nisu Evropljani nego Poljaci oni stranci kojima je namijenjena konstruktivna uloga u razvitku buduće povijesti: geopolitički prostor *Osmana* ne izgrađuje se na fabulama koje bi zagovarale općeevropsku orijentaciju, nego upravo polonoslavensku. Evropa se u *Osmanu* gotovo uopće ne pojavljuje kao prostor epskog svijeta. Takav Gundulićev stav prema suvremenom političkom evropocentrizmu može se razumjeti specifičnim odnosom dubrovačkoga plemića prema zapadnoevropskim zemljama na početku 17. stoljeća. Onodobne moćne države za koje se mislilo da bi mogle imati odlučujuću ulogu u protuturskoj koaliciji, a to su bile ponajprije Mletačka Republika i papinska država,

¹⁵ Usp. o tome: V. Foretić: *Povijest Dubrovnika do 1808*, knjiga druga, Zagreb 1980.

¹⁶ Usp. o tome: *Europäische Mentalitätsgeschichte*, ur. P. Dinzelsbacher, natuknica *Das Fremde und das Eigene*, A. Kröner Verlag, Stuttgart 1993.

predstavljaju latentnu opasnost za dubrovačku slobodu i autonomiju: Venecija je željela osvojiti dubrovački teritorij, a s papinskom državom dubrovačka vlast nije u idealnim odnosima zbog čestih upletanja papinske države u pitanja dubrovačke državne autonomije.¹⁷ Stoga zagovaranje i veličanje poljske države u društvenopolitičkom kontekstu onoga vremena nema samo karakter konkretizacije jedne utopijske predodžbe o sretnoj državi nego predstavlja i nedvosmislene, iako indirektne, političke stavove i opredjeljenja. Tako, za razliku od renesansnih dubrovačkih pjesnika koji su se u strahu od Turaka obraćali za pomoć zapadnoevropskim vladarima, Gundulić to više ne čini; njegov je izbor drugačiji, poljski, a zatim slavenski, iz čega se može, možda, naslutiti da je vjera u pomoć zapadne Evrope kod Dubrovčana početkom 17. stoljeća bila poljuljana i dovedena u sumnju. Svakako, za Gundulića osjećaj evropskog jedinstva ne postoji: po njemu, kako se može odčitati iz *Osmana*, rješenje suvremenih političkih pitanja treba tražiti u Poljskoj. U epskom svijetu *Osmana* jasno je zacrtan poljski i istočnoevropski prostor kao vlastiti; i granice i sadržaj toga prostora bili su utemeljeni na dogmi o jedinstvu Slavena i njihovu dugotrajnom životu na tom prostoru. Pritom je taj prostor u epu doživljen kao jedinstven, krajnje propusan, u njemu se ne ispreprečuju ni državne ni političke granice. Takvim geopolitičkim koncepcijama dubrovački je epik istaknuo kritične i neuralgične točke evropske povijesti 17. stoljeća: to je politički prostor prednje Azije, Balkanskog poluotoka i poljske države kao spasiteljice toga prostora. Gundulićevo nepristajanje uz evropocentrizam vrlo je signifikantan pokazatelj drugačijega povijesopolitičkog mišljenja. Krajem stoljeća, međutim, takvi će se stavovi početi mijenjati te će se zapadnoevropski osjećaj identiteta i zagovaranje općeevropskih političkih opcija početi prepletati s onima polonofilskim, što se razabire iz Bogašinovićeve epilija i Kanavelićevih poslanica Janu Sobieskom.

Istodobno s mijenom sadržaja pojma polonofilstva može se pratiti i intenziviranje religioznokršćanskih elemenata u predodžbi o Poljacima. Dok se Gundulić, primjerice, ograničava samo na osudu i optužbu muhamedanstva, Petar Kanavelić, demonizirajući i sotonizirajući sve muslimansko, u ime kršćanstva poziva Jana Sobieskog na križarski rat protiv Turaka i osvajanje njihova prostora.

Navedene povijesopolitičke činjenice i kršćanskoreligiozne koncepcije bile su idealna cijepna podloga, a u skladu s baroku omiljenim načinom utopijskog mišljenja,¹⁸ za razvijanje i oblikovanje polonofilskih ideologema i mitologema. Poljska je u dubrovačkih pjesnika postala ne samo država koja će

¹⁷ Usp. o tome: V. Foretić, nav. djelo

¹⁸ Usp. o utopiji: W. Biesterfeld: *Die literarische Utopie*, J. B. Metzler Verlag, Stuttgart 1982.

spasiti Evropu od Turaka nego i zemlja kakva je opjevana u mitu o zlatnom dobu. Poljska je u pjesničkim projekcijama zadobivala karakteristike ne samo sretne, pravedne, slobodne i uređene aristokratske države nego je postajala i oličenje države koja njeguje kult predaka, koja ima slavnu prošlost, plemenite vladare, zemlja u kojoj vlada kultura i umjetnost. Naime, osim državnih i staleških argumenata u identifikaciji s poljskim svijetom, dubrovački su pisci u Poljacima vidjeli veliki slavenski etnikum, s razvijenim i kontinuiranim kultom predaka, a isto tako i zemlju visoke, elitne kulture. U baroknim kulturnim koncepcijama, naglašeno elitnima i estetiziranim, a takva je bila i dubrovačka kultura u 17. stoljeću, to je bio još jedan argument Dubrovčanima za identifikaciju s Poljacima. Jednom riječju, u predodžbi o Poljskoj i Poljacima slili su se brojni motivi o slavnoj prošlosti, slobodnoj sadašnjosti i sretnoj budućnosti. Takve su slike i predodžbe o Poljskoj u Gundulićevu *Osmanu* poprimile najšire razmjere, što je i razumljivo jer se radi o velikom epskom djelu, s razvedenom fabulom i brojnim epizodama. Stoga, bez obzira u kojoj je mjeri Gundulić poznao povijesne činjenice, posve je jasno da je dubrovački epik u poljsku državu i narod, poljsku povijest i kulturu projicirao svoja maštanja i vizije o sretnoj zemlji i zemlji blagostanja; on je u epu na poljskim temama izgradio željene slike idealne države i najboljeg mogućeg društvenog poretka izgrađenog na načelu kalokagathije.

103

* * *

Odgovor na pitanje koje su slike, predodžbe i znanja o Poljskoj i Poljacima bili za Dubrovčane odlučujući u stvaranju njihovih pozitivnih, naglašeno afirmativnih stavova prema dalekom i udaljenom slavenskom narodu – taj odgovor treba tražiti u raznim sferama zbilje. Svakako, tradicionalno humanističko polonofilstvo bila je prva i temeljna cijepna podloga na koju su se dubrovački pjesnici mogli oslanjati. Aktualna politička situacija – porobljene slavenske zemlje na Balkanu, nemiri i ratovi u protestantskoj Češkoj i ortodoksnoj Rusiji, a katolička Poljska kao jedina slobodna država koja nije pretrpjela poraz od Turaka – te su činjenice za dubrovačke pjesnike svakako bile od posebna značenja. Zatim, svijest o statusu vlastite države – Dubrovačke Republike – također je odigrala važnu ulogu u oblikovanju polonofilstva: svijest o vlastitoj domovini kao relativno slobodnoj aristokratskoj državi projicirala se, u hipertrofirano i idealizirano obliku, u »drugog«,¹⁹ u poljsku državu, aristokratsku,

¹⁹ Usp. o tome: R. Lauer: *Das Bild vom Anderen aus literaturwissenschaftlicher Sicht*, u knjizi *Das Bild vom Anderen*, ur. V. Heuberger, A. Suppan, E. Vyslonzil. Peter Lang Verlag, Frankfurt am Main – Berlin – New York – Paris – Wien 1999.

katoličku i slobodnu. Upravo staleška paradigma, poljska država kao aristokratska država, kao država složnih i vrhovnom poglavaru odanih velikaša, bila je za dubrovačke pjesnike, ponajprije za aristokrata i legitimista Gundulića, odlučujuća činjenica u stvaranju idealiziranih predodžbi i utopijskih vizija o Poljskoj. Kao da je upravo u Poljskoj Gundulić vidio sliku ovakve idealne države kakvu je zagovarao u svojoj pastorali *Dubravka*, sliku koja se temelji na vladavini plemenitih i dobrih, određenih i izabranih od bogova, državu utemeljenu na razumu, sličnu antičkom polisu. U Poljskoj je – za razliku od brojnih susjednih iskustava, primjerice, talijanskih građanskih i monarhističkih država u kojima su često izbijale pobune i građanski ratovi – Gundulić vidio oličjenje onakve države o kakvoj je i kao privatna osoba razmišljao i kakvu je priželjkivao i za vlastitu domovinu.

Takva izmaštana slika Poljske još će cijelo stoljeće živjeti u kulturnom pamćenju dubrovačkih pjesnika. Sljedeće, 18. stoljeće razvijat će, međutim, drugačije utopijske snove o velikoj i sretnoj državi te će ostvarenje željenog ideala naći u Rusiji.

Primljeno 15. siječnja 2003.

Summary

POLONOPHILIC IDEOLOGEMES AND MYTHOLOGEMES IN THE CROATIAN BAROQUE POETRY

The topic of this article is polonophilia – the love for the Polish people and the glorification of anything Polish in the Croatian baroque literature. After a short historic overview in which the attitude of the Croatian humanists towards the Polish state and its people is described, this essay focuses on the works of the three Dubrovnik baroque poets – Ivan Gundulić, Petar Kanavelić, and Petar Bogašinić – all of whom addressed Polish themes. Poland is best represented in the canonic and classic work of the Croatian baroque, Gundulić's epic poem *Osman* (written in the second and the third decades of the seventeenth century). It describes the battle at *Hoćim* in 1621 and the death of the sultan Osman II in Constantinople a year later. Bogašinić's epic work as well as the two poems by Kanavelić are written in celebration of Jan Sobieski as the liberator of Vienna – and all of Europe – from the barbarians.

The analysis of the treatment of Polish themes attempts to account for polonophilia in the Croatian literary baroque. The article maintains that there are two reasons for the glorification of the Poles at that period in Dubrovnik's history. First, it was motivated by the fear of the Turks (the foray of the Turks on the Balkans and later in Central Europe, the dependency of the Dubrovnik Republic on the Turks). Second, polonophilia was prompted by the utopian desire for one's own statehood

and nationhood, and it is the result of the conscious or subconscious identification of the Dubrovnik Republic with the Polish state and its people.

This identification and projection of a desired vision of Poland emerged in several *leitmotifs*: the vision of Poland as a free, aristocratic, powerful state and the liberator of Europe from the Turks, the celebration of Polish Catholicism, and the mistrust in Europe as the liberator from the barbarians. In the analysis of the content and range of the notion of polonophilia, apart from literary, historical, religious, social, and class motifs, cultural motifs were also taken into consideration. Our intention was to look into the ways in which the modes of signification in the baroque period, namely its affinity for utopian visions of society, contributed to the fact that the love for everything Polish developed to such an extent during this period.